

Tomàs MARTÍNEZ ROMERO

EL GERMEN D'UN VOLUM ANTOLOÒGIC EIXIMENIÀ SOBRE COMPORAMENT CÍVIC?¹

Tal com Jaume Massó Torrents indicava fa gairebé un segle a la seua clàssica monografia sobre les obres d'Eiximenis, l'actual manuscrit 235 de la Biblioteca Episcopal de Vic conté el text de la *Doctrina compendiosa*.² Més concretament, el volum inclou aquesta obra atribuïda a Eiximenis entre els folis numerats 3-97 (hi manquen els dos primers de taula): «Comença lo tractat appellat *Doctrina compendiosa* o *Doctrina abreyada*, qui ensenye de viure justament e de regir qualsevol offici públich leyalment e diligent. Dictat, compost e ordonat per lo reverent mestre Ffrancesch Exemeniç, del orde de sant Ffrancesch e del Regne de València» (fol. 3r). Tanmateix, i si no m'erre, ningú no ha llegit aquelles paraules manuscrites, de mà diferent i posterior, copiades en els actuals folis 140-141, que centren ara el meu interès.

A. Efectivament, al foli 140, en la part superior i dins la caixa d'escriptura, hi són transcrites unes poques paraules extretes del *Llibre dels àngels*, cap. xxxviii, com s'hi indica clarament. Llevat d'això, el foli és totalment en blanc, com succeeix amb la quarantena de folis anteriors d'aquest mateix volum. El text en qüestió és:

---

1. Aquest article s'inscriu dins del projecte d'investigació BFF2002-04197-C03-02 del Ministerio de Ciencia y Tecnología espanyol, desenvolupat a la Universitat Jaume I, de Castelló de la Plana. He de regradar els responsables de l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, i concretament el seu director, mossèn Miquel dels Santa Gros, per l'amabilitat a l'hora de la consulta física del manuscrit i per la resolució epistolar d'alguns dubtes.

2. Jaume MASSÓ I TORRENTS, *Les obres de Fra Francesch Eximeniç (1340?-1409?)*. *Essaig d'una bibliografia*, dins «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», III (1909-1910), 588-692. Reproduït ara a *Studia Bibliographica, Estudis sobre Francesch Eiximenis*, 1, Col·legi Universitari de Girona – Diputació de Girona, 1991, 41-172, d'on cite (p.72). Lògicament, i en aquell temps, el situava a l'Arxiu Municipal de Vic. Cal dir, però, que la descripció de Massó pot provocar interpretacions equivocades, tal com ha passat en les descripcions que el tenen com a base: «Vol. de 210 × 150 mm. y 143 folis de paper (2 de taula, més 97 de text i 40 sens xifrar blanchs); manquen els dos primers folis de taula. Lletra del segle XVe. Al principi 3 folis amb notes curioses [...] darrera guarda de pergamí [...]. Fol. xcvi, darrer: Ffinito libro sit laus et gloria Christo Amen.» De fet, el Pare MARTÍ DE BARCELONA, en la catalogació dels manuscrits que contenen la *Doctrina compendiosa*, tot seguint Massó, indicava que, al ms. de Vic, el text pseudoeiximenià era escrit entre els folis 1-96 (*Fra Francesch Eiximenis, O.M. (1340?-1409?)*), article inclòs també en *Studia Bibliographica...*, 185-239, ad 226; vegeu també BITECA, Manid 1458).

1]

Sisenament, que los hòmens ha[gl]uessen .I^a. poca de promenia.

Es tracta certament d'un fragment petit del capítol 39 del quint tractat de l'esmentat *Llibre d'Eiximenis* («Com sent Miquel nos imforma a viure virtuosament»), fàcilment comprovable gràcies a l'edició parcial realitzada fa anys per C. Wittlin. Em permet la llibertat de reproduir-ne una part per tal d'esbrinar per què s'hi copien aquestes paraules i no altres:

«Sisenament, que los hòmens aguessen una poqua de promenia, car tota era perida en lo món. E diu aquí que aquest Honofri demanà a sent Miquel què era promenia? E respòs sent Miquel que promenia volia dir que l'hom amàs veritat de cor e de boca, e anàs dret ab tota res, ne lexàs aquella per res. Aprés, que l'hom agués noblea de cor envés tot altre a fer-li bé, ne poder soferir son mal sinó aytant com justícia forçava. No defendre neguna legea ne negun malvat, ne poder en sa presència ésser; dolre's del mal de tot altre, ne malparlar de negun; servar cortesia e amistat a tota res, e, per força, aver a desplaure a altre sinó aytant com força veritat e justícia e amor de la cosa pòbliqua, la qual l'om prom deu aver (aprés Déu) sobiranament al cor. "Aquestes promenies pertanyen —dix sent Miquel— sobiranament al crestià, car los infells les servaven per amor de virtut que amaven, e quant veÿen que aytal manera de viure és rahil de tot bé. Doncs —dix sent Miquel—, quant més deu amar promenia l'om crestià, qui espera aver Paradís per guardó! e com sia certa cosa que promenia és notablement servada e sobiranament per aquell qui tem a Déu e l'ama purament; ne à res e-l món qui axí nodresca en l'om promenia com fa temor e amor de Déu."»³

Sorpren l'elecció d'aquest paràgraf sense contextualitzar, inicialment poc atractiu i gens impactant, més encara quan el capítol immediatament anterior és el conegut amb el títol *Revelacions de sent Miquel de alguns regnes de cristians*, unes pàgines ben suggestives i gairebé necessàries en qualsevol antologia, en les quals el bisbe d'Avranches escolta la discussió dels àngels custodis de França, Anglaterra i Escòcia, i l'anunci d'un acabament proper de la dinastia francesa.

B. El cas és que al foli següent, el 141, llegim novament textos eiximenians, com expressament anota l'autor de la còpia dels fragments, ara del *Llibre de les dones*:

---

3. Francesc EIXIMENIS, *De sant Miquel Arcàngel*, edició de C. WITTLIN, Barcelona, Curial 1983, 120-121.

2]

In *Libro de las donas*, in capitulo CXXXVIII, per magistrum Ff. Eximenis

«Diu Sèneca que entigament tothom que fos notat se semblar discòrdies, o prenia mort o ere exellat de tota comunitat. Et per rahó d'açò entigament jamés no posava hom en offici hòmens qui tost crehien o fossen parcials notablament en llurs affeccions o fossen acceptadors de personas o qui crehien tostempes les primeras informacions, car ab aytals hòmens <ab> les malas lenguas fajen tantost llurs affers e posaven foch là hon ells sa volien. Et per rahó d'açò tremet Déu contra aytals malas lenguas la sua maladicció, segons que apar *Eclesiastici*, XXVIII° capitulo.»

3]

In *eodem libro et sequenti*. *Rn. contra homines ponentes discordias inter gentes*

«Diu Sèneca que en son temps havia ley imperial en Roma que tots aytals hòmens fossen gitats de tota comunitat, car no són sinó diablas en forma humana, habitants en [141 v] la terra, los quals tot lo món deuria perseguir axí com a diables; e los deuria hom fer portar qualqua senyal al front o als pits, que portassen cusida una lengua de drap vermel per la qual fossen coneguts, e lavors tothom sa gardaria d'ells e-lls fugiria, e negú no-ls duria fe».

4]

In *eodem libro, in capitulo CCLXXI, contra homines linyosos.*

«Com axí com si no usaven de rahó, parlen sens hoir los altres, ans enmig de las paraules que l'altra dirà ells sa posaran, trencant llur sentència començada; ne garden qui parla ne atenen a açò que l'altra diu, axí que de tots punts ensenyen que són bèstias. Aytals personas, diu Ysodorus que jamés los philosophs en Grècia no los lexaven entrar en consell ne-ls permetien ésser en negun parlament de perill ne de cosa de pes, per aquest tan gran vici; et axí mateix car hòmens axí viciats tard és que sien secrets ne ab bona rahó, e són mal nudrits e quaix axí com a bèsties en aquesta part».

El fragment 2] és, efectivament, del capítol CXXXIV del *Llibre de les dones* (*Con lo dyable tol a la persona la dita amor del probisme per diverses vies*).⁴ El 3] apareix al final del capítol CCLXX (*Con pecca hom contenen-se ab altres*),⁵ una

4. Francesc EIXIMENIS, *Lo libre de les dones*, edició de F. NACCARATO, introducció i apèndixs de C. WITTLIN, Barcelona, Curial – Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, 1981, volum I, 202.

5. *Ed. cit.*, II, 394.

mica abans que el 4], retrobable al capítol CCLXXI (*Con pecca hom excusant sos peccats*).⁶ Llegint tan sols el recto del foli 141, hom podria pensar que el denominador comú de la tria fóra la referència a Sèneca, il·lusió que s'esvaeix de seguida, en passar pàgina —cap avant o cap enrere.

En principi, doncs, sembla que no hi ha res que pugui suscitar l'interès del lector o de l'estudiós per aquestes frases extretes de l'àmplia obra del menoret gironí, llevat d'alguna lliçó i del fet que l'ús d'algunes variants pot interessar per definir la família del manuscrit que serví de base a la selecció. En aquest sentit, cal dir que la lliçó més important és ,Ysodorus' de 4], perquè es tracta d'un error que reapareix al manuscrit B i a l'incunable del *Llibre de les dones*; de la mateixa manera, hom segueix la família de B i de l'incunable en el ,coneguts' de 3], davant de ,corregits' d'A. Justament el contrari succeeix quan el nostre text de Vic llig ,acceptadors' en 2], tal com A i diferentment de ,exceptadors' de BI. Tot fa pensar, per tant, que el seleccionador d'aquests petits fragments d'Eiximenis seguí un text de la mateixa branca que B (BUB, ms. 1435), amb alguna contaminació de la família representada per A (Chantilly, Institut de França, ms. 534).⁷

C. Posats a esbrinar la hipotètica causa de la tria —si n'hi ha cap i no es tracta d'un pur exercici (que el traç ferm i experimentat de la lletra sembla desmentir)—, potser ens hi pugui donar llum el contingut del text que té més presència física al manuscrit de Vic, la *Doctrina compendiosa* [DC].

En començar DC, hom assenyalava clarament l'estructura que presenta el tractat:⁸ «E departeix-se en dues parts: en la primera indueix e mostra com pot e deu hom viure justament; e en la segona demostra com pot e deu hom regir ofici públic lealment e diligent» (21). Intenta trametre-hi, doncs, ensenyaments profitosos per a una vida justa i útil a la cosa pública. Aquesta idea inicial s'hi destaca encara més, quan l'autor ens indica que el religiós a través del qual es desdobra —literàriament parlant— i al qual hi dona veu, fou pregat per «alcuns ciutadans qui en lo regiment e en los officis de lur ciutat cabien sovén» perquè els «dixés algunes paraules a qualque instrucció lur» (22). Es tracta d'una instrucció que, seguint les passes dels coneguts volums de vicis i virtuts, havia de censurar i aconsellar, concretar quines coses calia seguir i quines altres esquivar, tal com llegim, per exemple, al

6. *Ibid.*, 395.

7. També és cert que no podem ser de cap manera definitius, atès que sols hem fet la comparació amb els manuscrits usats per a l'edició única que tenim a l'abast i que «el *stemma codicum* de *Lo libre de les dones* i dels textos que se'n deriven (*Scala Dei*, *Confessional*, etc.) resta encara per fer», malgrat que ja sabem «la indiscutible excel·lència del ms. A» (*Introducció* de C. WYTLIN, a *Lo libre de les dones*, ed.cit., p. XXXIII).

8. Per raons purament pràctiques hi faig servir l'edició del Pare MARTÍ DE BARCELONA, *Francesc Eiximenis. Doctrina compendiosa*, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», Col·lecció A, 24), 1929. Després de cada citació, n'indique entre parèntesis la pàgina corresponent.

capítol previ a la conclusió (*Quals coses com a virí e a foc deuen ésser esquivades en la ciutat*). En aquest capítol mateix s'explicita també un consell molt important: «La terça cosa, e quasi sobre totes les altres, que esquivarets, és discòrdia dels ciutadans» (130). I ara va bé recordar la breu rúbrica de 3], gairebé idèntica —però en llatí— a aquest ítem de la *Doctrina compendiosa: Contra homines ponentes discordias inter gentes*. Igualment, cal esmentar el fet que també els fragments 2] i 3] incideixen a parlar de les persones que provoquen discòrdies, de la mateixa manera que 4] adverteix contra els llenguts... perquè poden crear conflictes al grup!

Ara també té sentit 1], que sols aporta l'enunciat del sisè ítem. Si fem atenció a les altres subdivisions del capítol en qüestió del *Llibre dels àngels*, ens adonarem que s'hi inclouen mencions a aspectes que tot cristià ha de servir o evitar, com ara els peccats de llengua, els senys corporals o la vanitat, o bé l'advertiment per usar la raó natural i per seguir els manaments de Déu. Tanmateix, el sisè és l'únic que té relació, i molta, amb la comunitat... perquè «aytal manera de viure és rahil de tot bé»!

Sembla, doncs, que per a algú fou il·luminadora una petició escrita molt poc abans d'acabar la *Doctrina compendiosa*. Les paraules, amb algunes poques variants en el nostre manuscrit vigatà, són: «Sabets que la memòria de l'hom és tant flaca que tantes paraules e doctrines com la vostra caritat nos ha dites e mostrades no poria bonament retenir; e seria gran peccat que tant altes paraules estiguessen en l'aire e en oblit. On, pregam reverentment la vostra sàvia religió que'ns ho metats tot en escriptura a memòria e instrucció nostra e d'altres» (134). Amb aquesta idea rectora es confegí l'actual ms. 235 de la Biblioteca Capitular de Vic.

D. Per referir-nos a la persona que escriví aquests fragments a les pàgines finals del manuscrit de Vic, hem de parlar d'un lector interessat o directament d'un compilador de fragments d'Eiximenis dedicats a la bona sanitat de la cosa pública. Ara bé, l'hipotètic aplec que el nostre autor pretenia de fer no té res a veure amb altres eiximenians coneguts, com ara l'interessant manuscrit de Sevilla, Biblioteca Capitular y Colombina, ms. 7-5-9, estudiat i descrit per Jaume de Puig i Oliver.⁹ En aquesta vertadera Antologia de *Lo Crestià*, de la segona meitat del segle XV, que exemplifica perfectament la difusió i interès per l'obra del nostre escriptor, res no fa pensar en un criteri de selecció previ més enllà del gust personal de l'autor combinat amb interessos pràctics i econòmics (d'oferir unes pàgines més abastables, en un format més pràctic). De fet, al llarg dels tres-cents cinquanta-un capítols seleccionats del *Primer, Segon, Terç i Dotzè*, hi podem trobar des d'aquell dedicat a *Com los sants hòmens deuen ésser per tot lo món tenguts en gran reverència*, passant

9. J. de PUIG, *Més nous textos catalans antics de la "Biblioteca Capitular y Colombina" de Sevilla*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XX (2001), 453-510, ad 453-477.

per un altre *Qui tracte del peccat original* o *Com malícia de fembra és major que tota altra malícia e per quines raons*, i acabant per *Com hom deu en taula conservar cortesia* o *Com lo pintar de les dones ve per culpa dels marits que són affeminats*.

La forma d'exposició i presentació dels materials de la nostra miniselecció dels folis 140-141 tampoc no té a veure amb còpies fragmentàries d'algun text complet d'Eiximenis, com ara aquelles dues del *Llibre de les dones* trobades i editades recentment per J. Alturo i per J. Perarnau. En un cas, es tracta d'un pergami que feia de coberta a l'Arxiu Diocesà de Girona i que conté text dels capítols 164 i 165;¹⁰ en l'altre, d'un bifoli de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (caps. 215-217 i 239-242).¹¹ Malauradament, cap dels dos testimonis conté els capítols que ara ens interessen, i això és especialment de doldre en el bifoli d'ACA, perquè representa una branca textual diferent de les actualment estudiades de la tradició manuscrita del *Llibre de les dones*.¹² El ms. de Vic segueix igualment una difusió manuscrita del text eiximenià diferent a la de les còpies parcials del *Llibre de les dones*¹³ i a la de la típica interpolació, limitada en extensió, inclosa en una altra obra de majors dimensions i d'un altre autor. Cal dir que tampoc no s'assembla a aquells fragments que podem llegir dins el *Libre de beatitut* (1436) del franciscà Joan Pasqual, del convent de Castelló d'Empúries, que realment són capítols del *Libre dels àngels* «bastant ampliat i modificats», i que van més en la línia del treball fet per Jaquet de Marvilla.¹⁴ Marvilla, tot i que comparteix amb el nostre minicompilador el fet d'haver usat fragments del *Llibre de les dones* i del *Libre dels àngels* d'Eiximenis, aprofità aquests fragments com a base de canvis estilístics i d'altres interpolacions, per oferir un producte que, si bé no arribava a l'originalitat, mostrava un exercici de modernitat estilística i textual interessant.¹⁵ En

10. J. ALTURO I PERUCHO, *Noves dades sobre la difusió de Lo libre de les dones de Francesc Eiximenis*, «Quaderns de la Selva», 13 (2001), 255-264, esp. 263-264.

11. J. PERARNAU I ESPELT, *Un nou bifoli del Llibre de les dones de Francesc Eiximenis (ACA, Canc., Pergamins. Fragments, n.420)*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXII (2003), 269-308, esp. 282-297. La història del bifoli és ben interessant: primer probablement formava part d'un volum amb tot o part del *Libre de les dones*, després (s. XVIII) feia de coberta a un capbreu conservat a l'arxiu del monestir de Sant Feliu de Guíxols i finalment arribà a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

12. J. Perarnau, *ibid.*, p.277.

13. Com ara les que difonen la *Scala Dei* (caps. 319-380), *Confessional* (caps. 321-329), *Cercapou* (caps. 384-395) i la *Scala de contemplació* d'Antoni Canals (caps. 387-395; tot i la seua dependència del pseudo Bonaventura, com ha demostrat A. G. HAUF, *La Scala de Contemplació, de fra Antoni Canals, i el De XV gradibus contemplationis o Viridiarium Ecclesiae*, dins «Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura», VIII (1997), 97-120). Vegeu la *Introducció* de C. WITTLIN a *Lo libre de les dones*, ed. cit., p. XXXV.

14. S. GASCÓN URIS, *Camps d'estudi en Eiximenis*, dins «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XXIX (1994 = Miscel·lània Germà Colón 2), Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1994, 25-29.

15. C. WITTLIN, *De la traducció literal a la creació literària*, Barcelona/ València, PAM/IIFV, 1995, 81-101.

aquests casos, sí que resulta absolutament evident que el resultat final és molt divers d'aquell inicial, pel propi procés d'adequació i de manipulació.

E. I ací és precisament on volia arribar, al grau d'intervenció i a la intenció, per mostrar que tot a l'inrevés que textos com el de Marvilla, el ms. de Vic té un sentit pràctic i utilitarista, i no pretén oferir cap originalitat, ni estilística, ni lingüística, ni doctrinal, precisament perquè interessa construir-hi una mena de selecció d'obres i de fragments eiximenians referits poc o molt a la instrucció dels ciutadans i regiment de la ciutat, objectiu que no desdiu gens ni mica de la proposta iniciada a la *Doctrina pueril* de Ramon Llull, el company de navegació manuscrita. Lògicament, i a partir d'aquest punt, podem hipotitzar sobre què preveia fer amb la quarantena de folis en blanc que resten entre la *Doctrina* i els materials provinents d'Eiximenis, tot tenint en compte que sembla que, deliberadament o no, s'hi volia marcar i diferenciar de manera explícita l'origen dels textos (com ho prova el fet que les poques paraules del *Libre dels àngels* apareguen al començament del foli 140 i deixe en blanc la resta del recto i tot el verso, mentre que els fragments de *Lo libre de les dones* comencen un nou foli). Pel tema, caldria apuntar cap a pàgines del *Regiment de la cosa pública* o del *Crestià*.

Una darrera dada, importantíssima, que no ens ha de passar desapercebuda: el configurador del volum en el seu estat actual creia ferventment que la *Doctrina compendiosa* era obra autèntica d'Eiximenis i, per tant, confirmava també l'atribució que llegim al començament del manuscrit, un dels tres que l'assignen al polígraf gironí. Jaume Riera i Sans ha donat arguments sòlids en contra d'aital atribució i una lectura profunda del text ho certifica sens dubte-, malgrat que el tractat s'atribuí molt d'hora a Eiximenis i així circulà fins i tot en inventaris i en manuscrits. Aquesta difusió de la falsa autoria té sentit si tenim present, amb paraules de Riera, que «podria ser molt bé que l'autor de la DC s'inspirés en algun fragment del *Dotzè*, o que Eiximenis reflectís, en alguna part del *Dotzè*, una lectura recent de la DC, o bé, cosa la més probable, que tots dos autors reflectissin una font comuna».¹⁶ I aquesta afirmació, que em sembla ben ajustada, sols fa que certificar la interpretació que he donat dels fragments aïllats de Vic en aquestes pàgines.

F. El lector atent haurà observat que he anat ajornant les referències a la temporalització de les diferents fases del manuscrit i a l'adjudicació de les feines de còpia i de configuració material del volum. Es tracta, al capdavant, d'esbrinar la quantitat dels responsables de cada activitat i de definir-ne el paper, més actiu o més passiu, de cadascun. No és una qüestió de fàcil solu-

16. J. RIERA I SANS, *Fra Francesc Eiximenis no és l'autor de la Doctrina Compendiosa*, dins «Miscel·lània Sanchis Guarner», a cura d'A. FERRANDO, Barcelona/València, PAM, 1992, vol. III, 65-75, p. 75.

ció, i per això cal diferenciar allò que són els fets comprovables d'allò altre que són conjectures més o menys factibles. En el primer apartat, cal indicar que, al marge de les notes posteriors dels primers folis i de les guardes, trobem clarament dos textos escrits per dues persones en èpoques diverses del XV, primerament la DC i posteriorment allò que he denominat miniselecció. A més a més, els folis que serveixen de suport a l'escriptura també provenen de còdexs diferents, com podem apreciar per la numeració del marge superior dret de l'actual foli 140, on podem llegir clarament CCIII. El manuscrit de Vic és conformat, doncs, per materials d'origen divers. Ara bé, si els folis 140-141 foren escrits en origen, la miniselecció fou pensada per un autor al marge del volum de Vic i independentment de les connexions que a posteriori hom pogués trobar amb la DC, amb la qual cosa es multipliquen les vies d'accés i de recepció d'Eximenis, per bé que al final, i en aquest cas concret, hi conflueixen; si ho foren en destinació, la DC pogué suggerir alguna idea a l'autor primerenc de la conformació actual del còdex, que versemblantment pogué ésser també el responsable de la miniselecció. Al marge de les diverses possibilitats apuntades, que un estudi codicològic minuciós sens dubte pot ajudar a tancar, queda clar que algú més tard o més d'hora veié una comunitat d'idees en els textos i decidí de donar-los una entitat i unitat, en forma d'allò que podria ser un volum antològic eiximenià sobre comportament cívic.